

ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСВІТИ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ

О. В. Овчарук

На основі порівняльного аналізу характеристик освіти для демократичного громадянства (ОДГ) у європейському вимірі визначено принципи, базові підходи до її викладання та ключові поняття. Стаття буде корисною для організації ОДГ в загальноосвітніх навчальних закладах.

Ключові слова: освіта для демократичного громадянства, громадянська освіта, демократизація освіти, громадянин, громадянство, освіта для всіх.

Овчарук О. В. Характеристики образования для демократического гражданства: европейский контекст

На основе сравнительного анализа характеристик образования для демократического гражданства (ОДГ) в европейском измерении выделены принципы, базовые подходы к его преподаванию и ключевые понятия. Статья будет полезной для организации ОДГ в общеобразовательных учебных заведениях.

Ключевые слова: образование для демократического гражданства, гражданское образование, демократизация образования, гражданин, гражданство, образование для всех.

Ovcharuk O. V. Characteristics of the Education for Democratic Citizenship: European Dimension

The main characteristics of education for democratic citizenship are analyzed in the framework of European dimension. The basic principles and approaches of education for democratic citizenship in European countries are underlined. Education for democratic citizenship is analyzed in the context of democratization processes. The key terms are in the focus of the article.

Keywords: education for democratic citizenship, civic education, democratization of education, citizen, citizenship, education for all.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Освіта для демократичного громадянства (ОДГ) як один із основних напрямів розвитку освітньої політики більшості країн Європи перебуває на вістрі міжнародних дискусій. Розглядаючи сучасні підходи до усвідомлення основних понять та аспектів процесу впровадження ОДГ, слід зауважити, що її провідною ідеєю є заохочення учнів шляхом навчання демократії та прав людини до їх становлення як активних громадян, котрі здатні брати участь у формуванні майбутнього суспільства.

Водночас освіта для демократичного громадянства виходить з основних принципів організації системи освіти, згідно з якими передбачається інтеграція ОДГ в кожен предметну галузь на кожному рівні навчання. ОДГ базується на компетентнісному підході, оскільки про-

цес формування компетентностей є пріоритетним напрямом процесу навчання.

Особливість ОДГ у системі загальної середньої освіти в країнах Європи: зміст, методи та форми навчання побудовані на вимірі "навчання через демократію і права людини", що збагачує роль учителя та учня у навчальному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські освітні кола дискутують щодо визначення поняття "освіта для демократичного громадянства" від часу проголошення незалежності. Питання освіти для демократії, громадянської освіти розробляються українськими педагогами й дослідниками, серед яких Г. Васьківська, П. Вербицька, Л. Дух, М. Душек (Гурій), М. Іванов, Н. Пильгун, С. Позняк, О. Пометун, С. Рябов, І. Смагін, Н. Софій, О. Сухомлинська, І. Тараненко та ін. [1; 2; 5; 6]. Означене поняття та

Овчарук Оксана Василівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувачка Інформаційно-аналітичного відділу педагогічних інновацій Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України

його характеристики у філософських, політологічних, виховних аспектах досліджували вітчизняні вчені: О. Дем'ячук, Т. Бакка, О. Вар'янюк, С. Клепко, Т. Клиниченко, Т. Ладиченко, О. Магдик, Л. Марголіна, Л. Паращенко, О. Пометун та ін. [3; 9; 10].

Потребують уваги такі питання, як становлення демократичних цінностей у шкільній освіті в Україні, форми і методи впровадження освіти для демократичного громадянства, система демократичного врядування в школах, роль організацій громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційних технологій та засобів масової інформації у підтримці ОДГ, вплив інтеграційних та глобалізаційних процесів на становлення демократичних принципів побудови й демократизації змісту освіти тощо. Особливе місце серед цих питань відведено саме характеристикам освіти для демократичного громадянства, її базовим поняттям, принципам впровадження в країнах Європи.

Поняття "освіта для демократичного громадянства" надалі буде розглянуто у поєднанні з поняттям "освіта з прав людини", що вживається у навчально-методичних посібниках Ради Європи (РЕ) і має абревіатуру "ОДГ/ОПЛ" – "освіта для демократичного громадянства та освіта з прав людини".

Метою статті є визначити характеристики освіти для демократичного громадянства у європейському вимірі, виокремити основні принципи та підходи до впровадження ОДГ в контексті демократизації освіти.

Виклад основного матеріалу. Базові підходи в галузі освіти для демократичного громадянства (ОДГ). Важливим принципом ОДГ є те, що активного громадянства важливо навчатися через дію, учням необхідно мати змогу відчувати практику демократичного громадянства та дотримання прав людини на собі. У цьому аспекті ОДГ постає не просто як засіб поглиблення відповідних фактологічних та фактичних знань учнів, а є способом практичного усвідомлення і набуття ними необхідних навичок і здатностей, ціннісних орієнтацій та власних позицій. Згідно з принципом навчання через дію школярі здатні опанувати демократичне громадянство до тієї міри, наскільки цьому прикладом є вчителі і шляхи, за допомогою яких здійснюється та організовано шкільне життя.

Цей принцип, на думку авторів серії посібників та наукових розробок Ради Європи [7], у рамках навчальних матеріалів з ОДГ/ОПЛ реалізується різними шляхами:

1. *Активне навчання.* Передбачає навчання в дії, через досвід пошуку вихо-

ду із тих чи тих ситуацій та розв'язання проблем самими учасниками навчального процесу замість надання відповідей на запитання інших. Активне навчання належить до навчання через досвід ("experiential learning"). У системі формальної освіти такий досвід, на думку авторів посібника "Живемо в демократії" [7, с. 7], набувається в класі і триває в атмосфері етносу й культури школи. Описаний підхід автори визначають як "навчання через демократію та права людини" [7, с. 8–9]. Активне навчання може бути і для учня, і для вчителя більш стимулюючим та мотивуючим, ніж формальне навчання, оскільки здійснюється із використанням життєвих прикладів, а не шляхом вивчення абстрактних понять.

2. *Активність, що базується на завданнях.* Вивчення ОДГ має зосереджуватися навколо завдань, що їх учитель надає упродовж усього курсу навчання. Такий підхід має низку переваг, що їх виокремлюють Т. Хаддлестон та П. Крапф [7, с. 10]:

- збільшує час навчання завдяки тому, що учень працює над завданнями поза школою;

- створює структуру різноманітних навчальних настанов;

- дає змогу вирішувати проблеми реального життя завдяки аналізу автентичного матеріалу;

- робить процес навчання осмисленим і тому більш стимулюючим;

- надає учням відчуття успіху від власних досягнень.

3. *Робота в команді.* При опануванні ОДГ важливою є співпраця у навчанні. Вона здійснюється в різних формах: робота у парах, малих та великих групах тощо. Така діяльність стимулює школярів до обміну досвідом та думками, спонукає їх до обговорення власних проблем, допомагає збільшити шанси на їх розв'язання. Крім того, робота в команді забезпечує учня від можливості залишитися в класі наодинці із своїми проблемами.

4. *Інтерактивні методи.* Важливими у вивченні ОДГ є такі інтерактивні методи, як дискусії та дебати, що дають учням змогу вільно висловлювати, обговорювати і відстоювати свою позицію відносно тих чи інших проблем, стимулюють активність у процесі навчання.

5. *Критичне мислення* спонукає школярів до реагування на проблеми, що стосуються демократичного громадянства та прав людини, на протипагу очікуванню підтримки та відповідей від учителів. Це важливо, оскільки критичне мислення допомагає тим, хто навчається, самостійно розмірковувати над ознаками демократичного громадянства, а також сприяє особистим досягненням і здатності брати

відповідальність за власні дії та спільні рішення.

6. Участь. Такий підхід передбачає залучення школярів до процесу прийняття рішень, досягнення цілей, їх активність та мотивацію. Завдяки участі учні будують власне життя поза межами школи. Вони вповноважені у прийнятті рішень і відчують задоволення від власних здобутків. Важливо, що школярі мають змогу мовити власний внесок у процес навчання. Прикладом їх участі в житті школи є учнівське самоврядування.

Базові принципи освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини. Слід зазначити, що ОДГ є інтегрованим напрямом в освіті, що керується трьома дидактичними підходами: навчання "про демократію та права людини"; навчання "через демократію та права людини"; навчання "для демократії та права людини". На думку Р. Голлоба, Т. Хаддлестона, П. Крапфа, Д. Роу, В. Таелмана, ці дидактичні підходи до ОДГ/ОПЛ формують загальний інтегрований підхід у процесі ОДГ/ОПЛ [7, с. 8–9]. Розгляньмо їх детальніше.

Навчання "про демократію та права людини". Такий підхід передбачає викладання громадянської освіти як обов'язкового шкільного предмета. Навчання "про" відносять до когнітивного виміру в навчанні. Стандарти когнітивних програм освіти для демократії та освіти з прав людини передбачають, що учні можуть: пояснювати, як функціонує демократія – на відміну від інших форм державного правління (диктатура, олігархія); описувати традиції та історію становлення інституту прав людини; продемонструвати, як деякі з прав людини інтегруються в конституції країн, отримуючи таким чином статус більш захищених громадянських прав. Навчальна програма, таким чином, може включати курси з освіти для демократії, освіти з прав людини і тісно пов'язані предмети – історію, суспільні науки, економіку.

Навчання "через демократію та права людини". Цей підхід означає те, що учні мають знати про свої права в контексті власної участі і бути здатними застосовувати їх. Мова йде про громадянську компетентність школярів у сучасному її розумінні. Учні потребують для набуття громадянської компетентності практичного досвіду шляхом участі у прийнятті рішень там, де це доцільно, можливо й корисно, а також відповідних навчальних можливостей.

Так, наприклад, учитель може надавати учням змогу відстоювати точку зору в рамках тем, що вивчаються, а також щодо питань, пов'язаних із життєвими інтересами та потребами школярів. Особливо

важливим є забезпечення для дітей можливості приймати рішення стосовно процесів життєдіяльності власного навчального закладу. Р. Голлоб, Т. Хаддлестон, П. Крапф та ін. стверджують: "...розуміння даного шляху впровадження освіти для демократичного громадянства та освіти прав людини в навчальні програми дає можливість використовувати педагогічний інструментарій залучення до цього всієї школи, а не тільки спеціально підготовлених учителів у даній галузі" [8, с. 8–9].

Такі цінності, як толерантність та відповідальність, формуються винятково завдяки досвіду, і успіх у цій справі значною мірою залежить від учителів і тих моделей поведінки, що їх вони надають учням при викладанні своїх предметів. А тому роль педагога полягає саме у визначенні переконливих рольових моделей під час навчання. Водночас демократичні цінності виявляються і у невербальних формах поведінки учнів, що підкреслює необхідність пов'язувати досвід шкільного життя із життєвим досвідом дітей.

Навчання "для демократії та прав людини". Освіта для демократичного громадянства здійснюється на тій zasadі, що досвід шкільного життя впливає загалом на політичну соціалізацію учня, адже школа є тією підсистемою, яка керується специфічними потребами і правилами, а досвід цієї підсистеми може бути перенесеним у інші сфери.

Водночас життя в школі є складовою реального життя учнів. Значна частина досвіду, що його дитина набуває в школі, матиме відображення у її дорослому житті. Це, скажімо, такі питання, як гендерна рівність, інтеграція членів громади з різним етнічним та соціальним походженням, досвід, пов'язаний із насильством, прийняттям відповідальності, досвід нерівномірного розподілу влади та нестачі ключових ресурсів (наприклад, грошей та часу), економічна культура (зокрема споживча), виконання правил і дотримання законів, уміння йти на компроміси тощо.

Навчання "для" відповідає важливості навчання для подальшого життя. Такий підхід потребує від учителів спрямування учнів на набуття навичок активної участі, наприклад, здатності публічно відстоювати власну точку зору. Освіта для демократії розглядає школу як місце, де учні можуть навчатися за допомогою реального життєвого досвіду: "...школа – це більше ніж місце ізольованого академічного навчання для подальшого життя. Школа також є мікрогромадою, що слугує моделлю суспільства в цілому" [8, 8–9].

Таблиця 1

Характеристики складових громадянської компетентності, виділених у контексті ОДГ/ОПЛ (за посібником Ради Європи "Зростаємо у демократії", 2009 р.) [8]

Здатність до політичного аналізу та судження	Здатність до використання методів	Здатність до демократичного прийняття рішень та дій
Здатність шляхом розгляду предметів та цінностей аналізувати й обговорювати політичні події, проблеми і протиріччя, а також питання, що стосуються економічного і соціального розвитку.	Здатність і навички пошуку та усвідомлення інформації, використання медіазасобів і комунікації для участі у публічних дискусіях та процесах прийняття рішень.	Здатність: <ul style="list-style-type: none"> - публічно висловлювати судження, ціннісні орієнтації та інтереси; - брати участь у переговорах і компромісах; - оцінювати можливості й обмеження у політичній участі та робити свідомий вибір власного курсу дій.

Ураховуючи можливість учнів брати участь у житті школи, відзначимо: очевидним є те, що суспільне життя навчального закладу деякою мірою слугує моделлю демократичного суспільства – залежно від того, наскільки члени шкільної громади залучені у процеси прийняття рішень у рамках шкільного середовища. Навчання "для" демократичного громадянства та прав людини передбачає опанування особою шляхів і способів участі в житті громади, водночас як навчання "через" демократію та права людини – те, що громада керується демократичними принципами; права людини та дитини розглядаються як педагогічне спрямування.

Демократичні цінності лежать у площині політичної культури, якої учні мають навчатися завдяки шкільному досвіду та його відображенню цього досвіду (навчання "про").

Особливістю освіти для демократичного громадянства є те, що у її контексті виділено три складові (виміри) громадянської компетентності: *здатність до полі-*

тичного аналізу та судження, використання методів, демократичного прийняття рішень і дій, схарактеризовані в табл. 1.

У рамках навчального курсу з освіти для демократичного громадянства та прав людини згадані категорії розглядаються як сфери, що перетинаються у різних видах навчально-виховної діяльності (рис. 1). Зосередьмося детальніше на вищеподаних концептах.

Здатність до політичного аналізу та судження. Завданням учителя і навчального закладу в описаному контексті є формування в учнів здатності до аналізу політичних подій, проблем та протиріч, пояснення мотивів особистісних суджень. Це передбачає створення можливості для розвитку достатнього рівня ретельного осмислення ситуацій та прикладів із питань громадянства та прав людини через судження, для чого необхідним є розвиток в учня таких якостей:

– усвідомлення важливості політичних рішень для життя власного та інших людей;

Рис. 1. Взаємоперетин сфер громадянської компетентності у рамках навчального курсу з освіти для демократичного громадянства

– розуміння і формування судження стосовно результатів політичних рішень – безпосередніх і опосередкованих;

– усвідомлення і представлення точки зору власної та інших людей;

– розуміння і використання моделі трьох вимірів політик (РЕ): інституціональної; змістовної; орієнтованої на процес;

– аналіз і оцінювання різних фаз політичних процесів на мікрорівні (наприклад, школа), середньому рівні (громада) та макрорівні (національна і міжнародна політика);

– представлення фактів, проблем та рішень за допомогою аналітичних категорій, що визначають основні проблеми і відповідні до них фундаментальні цінності демократичних систем;

– визначення соціальних, законодавчих, економічних, міжнародних та екологічних умов і вмінь підтримувати дискусію, що стосується протиріч;

– усвідомлення й оцінювання способу презентації проблеми у ЗМІ.

Здатність до використання методів. Щоб бути здатним брати участь у різноманітних політичних процесах, керуючись базовими знаннями про політичні проблеми, структури, конституційні, правові рамки та особливості участі у прийнятті рішень, необхідно володіти загальними вміннями, навичками та компетентностями, що формуються під час вивчення різних предметів: спілкування, співробітництво, вміння працювати з інформацією, базами даних та статистикою тощо.

Особливі навички і вміння, наприклад, здатність аргументувати позицію "за" або "проти" під час обговорення політичних подій, мають бути сформованими та підтриманими засобами освіти для демократичного громадянства. При викладанні ОДГ/ОПЛ поширеними є методи стимулювання та підтримки у процесі обговорення та вирішення протиріч. Щоб ефективно брати участь у дискусіях та дебатах, учням необхідно мати здатність:

– незалежно проводити дослідження і пошук, добирати, використовувати і презентувати інформацію, що висвітлена ЗМІ або засобами інформаційних технологій, у критичній та конкретизованій формі (із застосуванням статистичних даних, мап, діаграм, таблиць, малюнків тощо);

– критично використовувати ЗМІ і створювати власні медіапродукти;

– здійснювати дослідження, тобто здобувати інформацію з оригінальних джерел шляхом дослідження й техніки інтерв'ювання тощо.

Здатність до демократичного прийняття рішень та дії. Важливим у процесі ОДГ/ОПЛ є досягнення необхідного рівня

здатності учнів до взаємодії у політичних процесах (аналізу політичних процесів) на публіці. Для цього потрібно формувати такі здатності та ставлення школярів:

– адекватно, свідомо і публічно висловлювати точку зору, використовуючи політичні категорії; вміти майстерно брати участь у діалогах, дебатах і дискусіях;

– брати участь у громадському житті та діяти політично (за допомогою аргументування, дебатів, участі у дискусіях, проведення переговорів, наприклад, написання листів до видавництва тощо);

– розуміти власні можливості експертизи політичних впливів та формувати об'єднання з іншими людьми;

– висловлювати точку зору і бути здатними на компроміси;

– розпізнавати антидемократичні ідеї і відповідних "гравців" та вмінь надавати їм адекватну відповідь;

– поводитися відкрито в руслі порозуміння та потреб міжкультурного оточення.

Ключові поняття в рамках освіти для демократичного громадянства є категорією, що її виокремлено в наукових та навчально-методичних розробках спеціалістів Ради Європи (рис. 2) [7; 13].

Рис. 2. Мапа ключових понять із питань освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини [7, 13]

Рис. 3. Пазл-ілюстрація до серії посібників Ради Європи з питань освіти для демократичного громадянства. Автор П. Віксман, 2009 р. [7, с. 16]

Особливу роль у викладанні ОДГ/ОПД має візуалізація понять навчальних тем. Прикладом є поданий нижче малюнок, що відтворює взаємозв'язки між поняттями ОДГ та їх поєднання у навчальних темах (рис. 3) [7, с. 16].

Концепція пазла уможлиблює використання всіх складових навчальних тем як самостійно, так і у їх поєднанні. Таке бачення викладання властиве моделі конструктивістського підходу до навчання: учень спостерігає взаємозв'язки, може формувати власні асоціації, доповнювати і поповнювати надані концепти, визначати свої подальші навчальні дослідження та практичні дії, оцінювати власні ресурси щодо їх використання в житті та навчанні. Учителів конструктивістський підхід допомагає створювати такі освітні стратегії, що дають змогу, урахувавши наскрізні навчальні теми, ви-

конувати поставлені в рамках опанування тих чи інших тем завдання, застосовувати активні форми навчання та спрямовувати навчання на досягнення результату.

Висновки. Освіта для демократичного громадянства є одним з основних напрямів розвитку освітньої політики більшості країн Європи, зокрема України. Основні її характеристики визначені нормативними й рекомендаційними документами Ради Європи та міжнародних організацій. Особливість ОДГ полягає в тому, що її основою є діяльнісний, конструктивістський підхід до процесу навчання, активне навчання, участь учнів у процесах прийняття рішень.

Зміст статті не вичерпує всього спектра представлених характеристик освіти для демократичного громадянства у європейському контексті. Важливим залишається

ся визначення механізмів її упровадження, створення підґрунтя для розроблення рекомендацій щодо її реалізації на рівні держави та системи освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васьківська Г. Методичний посібник для вчителів з курсу "Основи громадянської освіти" / Г. Васьківська та ін. – К. : Міністерство освіти і науки України, 2000.

2. Вербицька П. В. Основні підходи до організації громадянського виховання в країнах Європи / П. В. Вербицька // Наукові записки : зб. наук. ст. / відп. ред. : М. І. Шиль. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. LXXIII (73). – С. 53 – 63. – (Серія "Педагогічні та історичні науки").

3. Вар'янюк О. Б. Громадянська освіта: європейський підхід / О. Б. Вар'янюк // Постметодика. – № 2 (34). – 2001. – С. 15 – 19.

4. Демократичне врядування в школах : посібник / [Е. Бекман, Б. Траффорд] ; пер. з англ. та адапт. Л. І. Паращенко ; заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова. – К. : НАДУ, 2009. – 100 с.

5. Дух Л. І. Впровадження громадянської освіти в українській школі / Л. І. Дух // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні : матеріали II міжнародної наукової конференції (Одеса, 24 – 26 травня 2002 р.) / М-во освіти і науки України, Ін-т вищ. освіти АПН України, Одеська нац. юридич. академія, канадсько-український проект "Демократична освіта". – К. : Ай-Бі, 2003. – С. 694–700.

6. Зміни у свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть / за ред. С. Рябова. – К. : АСК, 2001. – 247 с.

7. Живемо у демократії. Плани уроків з питань Освіти для демократичного громадянства та Освіти прав людини для загальноосвітніх навчальних закладів / [Р. Голлоб, П. Крапф] / за заг. ред. Р. Голлоб, П. Крапф та ін. ; пер. з англ. та адапт. О. В. Овчарук ; заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова. – К. : НАДУ, 2009. – 212 с.

8. Зростаємо у демократії. Плани уроків для початкових класів з освіти для демократичного громадянства та прав людини (ОДГ/ОПЛ) / [В. Вайдінгер, Р. Голлоб] / за заг. ред. Р. Голлоб, П. Крапф та ін. ; пер. з англ. та адапт. О. В. Овчарук ; заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова. – К. : НАДУ, 2011. – 154 с.

9. Клиненко Т. В. Освіта для демократії. А демократія для кого? / Т. В. Клиненко // Постметодика. – № 2 (34). – 2001. – С. 41–43.

10. Магдик О. О. Моделі формування громадянськості / О. О. Магдик // Постметодика. – № 2 (34). – 2001. – С. 46 – 48.

11. Навчаємо демократії : базові матеріали з питань демократичного громадянства та прав людини / [Р. Голлоб, П. Крапф,

В. Вайдінгер] / заг. ред. Р. Голлоб, П. Крапф та ін. ; пер. з англ. та адапт. Л. І. Паращенко ; заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова. – К. : НАДУ, 2011. – 158 с.

12. Освіта для демократичного громадянства та освіта з прав людини в Україні / Н. Г. Протасова, Л. І. Паращенко, О. В. Овчарук та ін. / за заг. ред. Н. Г. Протасової. – К. : Національна академія при Президентові України, 2011. – 100 с.

13. Освіта для демократичного громадянства : посіб. для підготов. вчителів з питань освіти для демократ. громадянства та освіти з прав людини (вдосконалена версія – вересень 2007) / [Р. Голлоб, Е. Хаддлестон, П. Крапф та ін.] ; пер. з англ. та адапт. Л. М. Ващенко ; за ред. Е. Хаддлестона ; заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова. – К. : НАДУ, 2009. – 92 с.

14. All-European Study on Education for Democratic Citizenship Policies / C. Birzea, D. Kerr, R. Mikkelsen, I. Froumin, B. Losito, M. Pol, M. Sardoc. – Council of Europe, 2004. – 94 p.

Цитувати: Овчарук О. В. Характеристики освіти для демократичного громадянства: європейський контекст / О. В. Овчарук // Постметодика. – 2013. – № 3. – С. 48–54.

© О. В. Овчарук, 2013. Стаття надійшла в редакцію 8.07.2013 ■